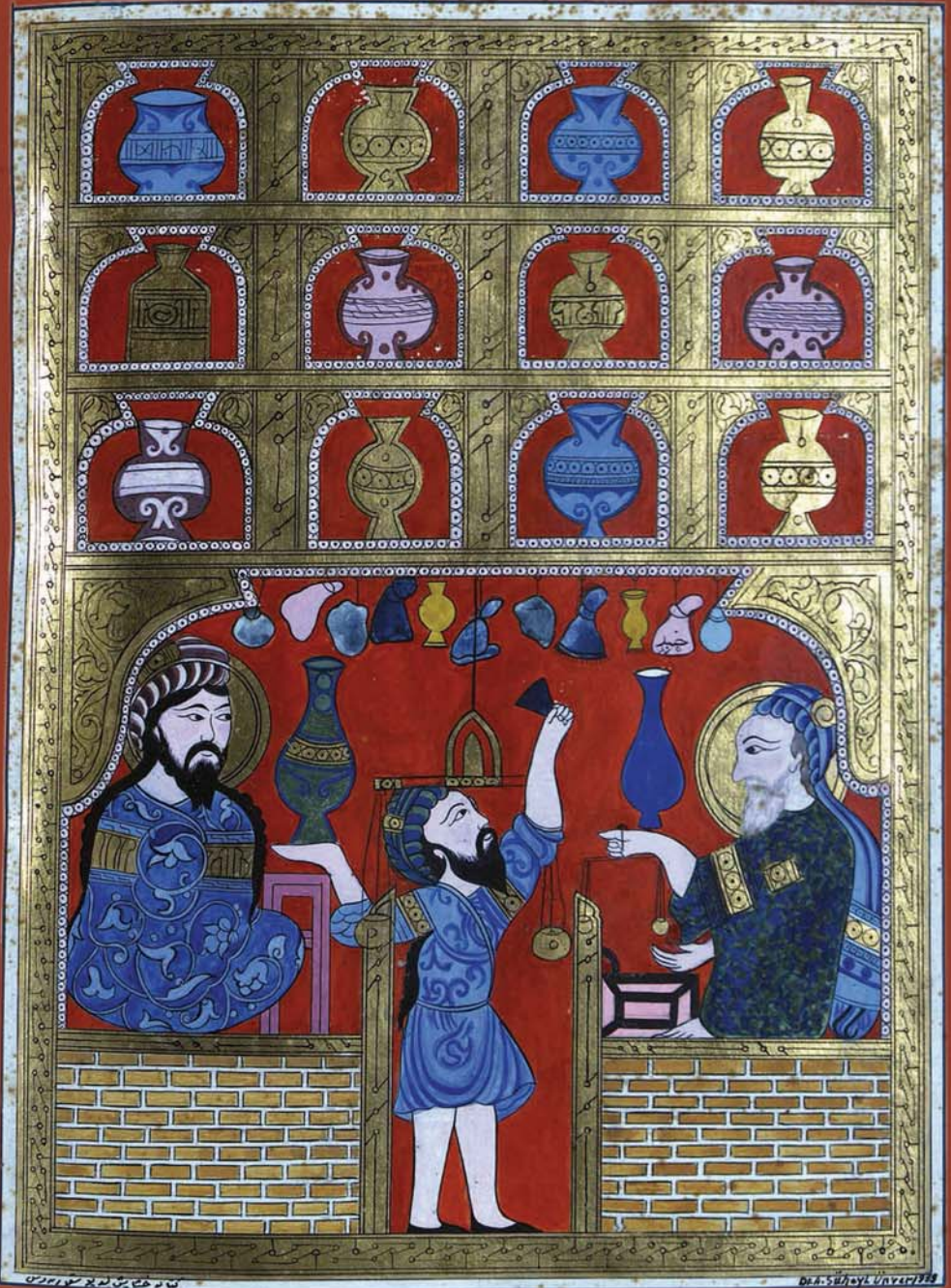

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال سوم، شماره یکم و دوم، بهار - تابستان ۱۳۹۷ | انتشار بهار ۱۳۹۹

سرسختن؛ میراث مکتوب و نقش آن • درباره برخی تعبیرات در دیوان ناصر خسرو / احمد مهدی نهنش • کتاب‌المصادر ابوغلی تیرانی / علی‌ابراهیم صادقی • فرمان جهان‌شاه قراقوبولو در منع عزاداری محرم (بمناسبت ۱۳۸۶ق) / عبداللین شیخ‌المکملی • نمونه کاربرد چاپ سنگی در فرمان‌نویسی / تاب شیرازی • مکر الهی / مصدقین کویس • تسخانی تازیانیت از ارشاد قلاسی در لندن / ماری پوناشی • دست‌نویس کهن قابوس‌نامه و چاپ حرفی آن / سمیرا قلاسی • «بِسْكَو» یا «بِسْكَو»؟ جای نامی در تاریخ سیستان / جواد معتمدی حکم • سیمسار پرتاب‌پدیه / مریم بیروسی / رباعی خیم در ریاض هندوشاه نخبجوانی / سید علی برافلسی • کهن‌ترین نمونه‌های شناخته‌شده از نستعلیق تبریزی تا سال ۸۰۰ق و ارتباط آن با دستگاه آل چالویر در تبریز و بغداد / علی صفوی آق‌نهنه • معنوی و ارزشی مقلداتی هفت نسخه‌شاهنامه، مقدم بر نیمه دوم سده هشتم / علی شایبوان • درباره دشوارترین بیت شاهنامه / امیر رفغان • بخش‌هایی از انیس‌الوحده در جنگی متعلق به اوایل سده نهم / علی رحیمی واریانی • اشعار نویافته عبید زاکانی در مجموعه لطایف و سفینه ظرایف / حسن شریفی ضعی • درباره تصحیح جامع‌اللغات نیازی / امین خدیووست • ادبیات فارسی بیرون از ایران (سیف‌آه هند، آملی، آسیای میانه، و در فارسی بیودی) / مصدقین کویس • القانون فی الطب (کتاب‌الاول فی الامور الکتابیه من علم الطب) / سید نصیرزاده نگاهی به تصحیح خلاصه‌الاشعار و زبدة الافکار (بخش تبریز و آذربایجان و نواحی آن) / مرضی موسوی • مدخل حسانه ملی ایران / فاطمه حتمیان • ریشه‌شناسی چه می‌کند؟ (۴) / سید احمدرضا قلم‌نمائی • آثار راشد محمد افندی / ملاحظاتی در باب نقد کتاب ازل القانون فی الطب / باسختی به نقد دیوان منوچهری / سید شیری

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی
 دوره سوم، سال سوم، شماره یکم و دوم بهار - تابستان ۱۳۹۷ [انتشار: بهار ۱۳۹۹]

صاحب امتیاز:

مرکز پژوهشی میراث مکتوب

مدیر مسئول و سردبیر: اکبر ایرانی

معاون سردبیر: مسعود راستی‌پور

مدیر داخلی: یونس تسلیمی پاک

طراح جلد: محمود خانی

چاپ دیجیتال: میراث

نشانی مجله:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و ابوریحان، ساختمان فروردین، شماره ۱۱۸۲، طبقه دوم.

شناسه پستی: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲

دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir
 gozaresh@mirasmaktoob.ir

بها: ۲۵۰,۰۰۰ ریال

روی جلد: نگاره آغاز کتاب الحشایش دیوسقوریدس در مجموعه پزشکی ۳۷۰۳، کتابخانه ایاصوفیا، مورخ ۶۲۱ق، به نسخ خوش عبدالله بن الفضل سبط الاعز. در این نگاره یک دکان دارو فروشی دیده می‌شود. بر روی یکی از اشیاء آویخته از بالای دکان، نام «جنید» نوشته شده که به‌ظاهر نام نگارگر این نسخه است.

تصویر خط بسمله

از نسخه کتابخانه John Rylands

فهرست

سر سخن

میراث مکتوب و نقش آن..... ۲-۵

بجستار

در باره برخی تعبیرات در دیوان ناصر خسرو / احمد مهدوی دامغانی..... ۶-۷

کتاب المصاغر ابوعلی تیزانی / علی‌اشرف صادقی..... ۸

فرمان جهان‌شاه قراقویونلو در منع عزاداری محرم (به تاریخ ۸۶۵ق) / عمادالدین شیخ‌الحکامی..... ۹-۱۲

نمونه کاربرد چاپ سنگی در فرمان‌نویسی / نایب شیرازی..... ۱۳-۱۵

مکر الهی / مجدالدین کیوانی..... ۱۶-۲۷

نسخه‌ای تازه یافت از ارشاد قلانسی در لندن / عارف نوشاهی..... ۲۸-۳۱

دست‌نویس کهن قابوس‌نامه و چاپ حروفی آن / مسعود قاسمی..... ۳۲-۴۶

«بسکو» یا «بسکر»؟ جای‌نامی در تاریخ سیستان / جواد محمّدی خمک..... ۴۷-۴۹

سپه‌سار برن‌تابد پیه / مریم میرشمسی..... ۵۰-۵۲

رباعی خیتام در بیاض هندوشاه نخجوانی / سیدعلی میرافضلی..... ۵۳-۵۴

کهن‌ترین نمونه‌های شناخته‌شده از نستعلیق تبریزی تا سال ۸۰۰ق و ارتباط آن بادستگاه آل‌جلایر در

تبریز و بغداد / علی صفری آق‌قلعه..... ۵۵-۸۵

معرفی و ارزیابی مقدّمات هفت نسخه شاهنامه مقدّم بر نیمه دوم سده هشتم / علی شاپوران..... ۸۶-۱۰۰

در باره دشوارترین بیت شاهنامه / امیر ارغوان..... ۱۰۱-۱۱۲

بخش‌هایی از انیس‌الوحده در جنگی متعلّق به اوایل سده نهم / علی رحیمی واریانی..... ۱۱۳-۱۱۵

اشعار نویافته عبید زاکانی در مجموعه لطایف و سفینه ظرایف / محسن شریفی صحنی..... ۱۱۶-۱۲۰

نقد و بررسی

در باره تصحیح جامع اللغات نیازی / امین حق پرست..... ۱۲۱-۱۲۵

ادبیات فارسی بیرون از ایران (شبه‌فازة هند، آناتولی، آسیای میانه، و در فارسی یهودی) / مجدالدین کیوانی..... ۱۲۶-۱۳۷

القانون فی الطب (الكتاب الأول، فی الأمور الكلية من علم الطب) / سعید فتحعلی‌زاده..... ۱۳۸-۱۵۴

نگاهی به تصحیح خلاصه‌الاشعار و زبدة الافکار (بخش تبریز و آذربایجان و نواحی آن) / مرتضی موسوی..... ۱۵۵-۱۶۳

مدخل حماسه ملی ایران / فاطمه حمصیان..... ۱۶۴-۱۶۷

پژوهش‌های دبستان

ریشه‌شناس چه می‌کند؟ (۴) / سیداحمدرضا قائم‌مقامی..... ۱۶۸-۱۷۴

ایران در متون و منابع عثمانی

آثار راشد محمّد افندی / نصرالله صالحی..... ۱۷۵-۱۷۷

دبارة و سبک‌های پیشین

ملاحظات در باب نقد کتاب اول القانون فی الطب / نجفقلی حبیبی..... ۱۷۸-۱۹۰

پاسخی به نقد دیوان منوچهری / سعید شیری..... ۱۹۱-۱۹۹

کتب مختلف فارسی و عربی انتخاب و نقل کرده‌است. زبان قسمت‌های ابتدایی جنگ، جز یکی-دو جمله و عبارت فارسی، غالباً عربی است و از برگ «۲۱۶ر» اشعار و منشآت فارسی نیز نقل شده‌است. به‌طور کلی در مطالب این جنگ غلبه نوعی با نثر و غلبه زبانی با عربی است.

نسخه این جنگ که متعلق به نصرالله تقوی بوده، اکنون به شماره ۴۵۵۹ در کتابخانه مجلس نگهداری می‌شود. همچنین میکروفیلمی از این نسخه به شماره ۱۶۱۲ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است. محمد قزوینی (۱۳۶۳: ۱/۹-۱۹) دو یادداشت به تاریخ ۲۱ و ۲۲ اسفند ۱۳۱۹ درباره این جنگ نوشته و مندرجات آن را تا حدودی بررسی کرده‌است. قاسم غنی نیز در تألیف کتاب تاریخ عصر حافظ از این جنگ بهره برده و از آن یاد کرده‌است (غنی، ۱۳۲۱: مج، ۹-۱۰).

مندرجات این جنگ دو بار فهرست شده‌است، یک بار در جلد ۱۲ فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، صفحات ۲۴۱ تا ۲۵۱ و بار دیگر در جلد نخست فهرست میکروفیلیمهای کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، صفحات ۶۱۵ تا ۶۲۴. البته هر دو فهرست ناقص است و بر اساس برخی سرفصل‌های موجود در نسخه تدوین شده‌است. همچنین نگارندگان این فهرس در بعضی موارد دچار لغزش شده‌اند. از جمله در هیچ یک از این دو فهرست، بخش مورد بحث در نوشته حاضر به درستی شناسایی نشده‌است.

در برگ «۳۱۱ر» از نسخه جنگ ماردینی، بعد از اشعاری به عربی که از «کتاب الجوار و لذة الافکار...» نقل شده،^۴ بدون مقدمه و به یکباره مطالب منقول از انیس الوحده آغاز می‌شود. با توجه به روال کاتب که در اکثر موارد، در آغاز هر فصل، نام کتابی را که مطالب از آن نقل می‌شود ذکر می‌کند، احتمالاً در این موضع برگ‌هایی از نسخه که حاوی سرفصل و مطالب آغازین باب چهاردهم انیس الوحده بوده افتاده است. مطالب منقول از انیس الوحده از حدود اوایل بخش

۳. شماره‌گذاری برگ‌های نسخه جنگ ماردینی مشوش است. این شماره‌ها در موضعی بر اساس صفحه و گاهی بر اساس برگ، پشت سر هم آمده و در مواردی متعدد پس و پیش و تکرار شده‌است. با این حال، ارجاع به این نسخه در نوشته حاضر، به شماره ثبت‌شده در هر برگ است، زیرا از این طریق دستیابی مراجعه‌کنندگان به صفحات مورد نظر آسان‌تر خواهد بود.

۴. مطالب منقول از این کتاب از برگ ۳۰۷ پ آغاز می‌شود.

بخش‌هایی از انیس الوحده در جنگی متعلق به اوایل سده نهم

علی رحیمی واریانی

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران
varyani@ut.ac.ir

از انیس الوحده و جلیس الخلوة، اثر محمود گلستانه، نسخ نسبتاً زیادی باقی مانده‌است.^۱ این تعدد نسخ و گستره جغرافیایی و تاریخی آنها، نشان از رواج و شهرت این کتاب در میان ادب‌دوستان ایرانی دارد. این کتاب را محمود گلستانه در بیست‌باب تدوین کرده و هر باب را به موضوعی اختصاص داده‌است. در آغاز هر باب آیتی از قرآن آمده، سپس اقوالی از انبیاء، اولیاء، عرفا و حکما نقل شده و پس از آن، به ترتیب ابیاتی به عربی و فارسی انتخاب و درج شده و در پایان حکایاتی به عربی و فارسی، غالباً به نثر، متناسب با موضوع باب آمده‌است.

طولانی‌ترین باب این کتاب، باب چهاردهم آن است با عنوان «فی نعت النساء و النسیب و لطایف اقوالهن و العشق و المحبة و الشوق و ذکر الحبيب و ایام وصاله و بعض حکایات العشاق و لذة الوصال و محنة الوداع و الم الفراق»^۲، که از نظر موضوع نیز مخاطب‌پسند است. بخش‌هایی از این باب و قسمت‌های آغازین باب پانزدهم انیس الوحده را شخصی موسوم به عبدالحی از اهالی ماردین (از مناطق شمال بین‌النهرین) در جنگی که احتمالاً در حدود سال ۸۲۳ق گردآوری کرده، آورده‌است.

عبدالحی ماردینی در این جنگ مطالبی را به نظم و نثر از

۱. درباره نسخ این کتاب، رک. افشار، ۱۳۷۹: ۶۸-۶۹؛ بشری، ۱۳۸۶: ۲۲، ۲۵.

۲. گلستانه، انیس، مرعشی: ۱۳۴.

اشعار عربی باب چهاردهم کتاب، با بیت «یا ناسخ آیات جمال الورد...»^۱ آغاز می‌شود و در برگ ۳۱۶ پ، باز هم به یکباره، بعد از نقل ابیاتی از آغاز بخش اشعار فارسی باب پانزدهم کتاب، به پایان می‌رسد و از برگ ۳۱۷ ر منتخبی از اشعار دیوان «سراج‌الدین عمر بن مسعود الحلبی الکتانی يعرف بالمحار» آغاز می‌شود.

در این میان، بسیاری از اشعار گردآورنده و مؤلف انیس الوحده، یعنی محمود گلستانه، نیز با عناوینی چون «للمؤلف» و «لمؤلف الكتاب» نقل شده است. محدثی دانش‌پژوه با اینکه به این عناوین و اشعاری که در ذیل آنها آمده، توجه کرده، در نتیجه عدم شناسایی منبع محتویات این بخش، هویت مؤلف آن را دریافته است (دانش‌پژوه، ۱۳۴۸: ۱/۶۲۳).

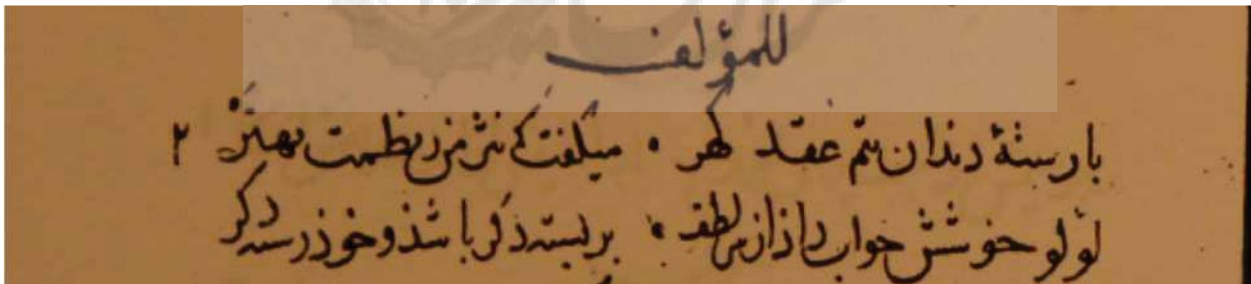
نکته‌ای که درباره اشعار گلستانه در این منبع قابل ذکر است آن است که در برگ ۱۷۸ ر از نسخه کهن انیس الوحده (گلستانه، انیس، مرعشی) رباعی زیر با عنوان «للمؤلف» آمده است:

با رسته دندانم عقد گهر
می‌گفت که نثر من ز نظمت بهتر
لولو خوشش جواب داد از سر لطف
بر بسته دگر باشد و خود رسته دگر

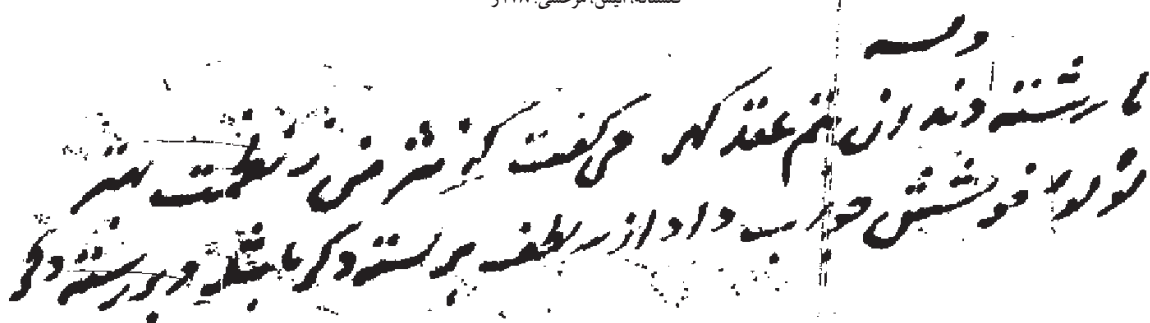
۱. این ابیات در نسخه کهن انیس الوحده به اسم قاضی نظام‌الدین اصفهانی آمده است (گلستانه، انیس، مرعشی: ۱۴۳ پ).

این رباعی در برگ ۳۱۴ ر از نسخه جنگ ماردینی نیز آمده و در آنجا ضمن اینکه در مصرع اول به جای «رسته»، «رشته» آمده، مصرع پایانی رباعی نیز چنین ضبط شده است: «بر بسته دگر باشد و بر رسته دگر». این مصرع گویا مثل مشهوری بوده و شاعران زیادی با تضمین آن، رباعی سروده‌اند. در باب هشتم از قسم دوم انیس الخلو و جلیس السلوة، تألیف مسافر بن ناصر الملطوی، که در تضمینات است، سه رباعی آمده که مصرع پایانی آنها همانند ضبط جنگ ماردینی «... بر رسته دگر» است (ملطوی، ۱۳۹۰: گ ۲۰۲ ر- ۲۰۲ پ) و به نظر می‌آید همین ضبط صحیح باشد.

البته در جنگ ماردینی این رباعی به همراه یک رباعی و دو بیت دیگر از اشعار محمود گلستانه با عنوان «وله»، در واقع به ظهیر فاریابی نسبت داده شده که در صفحه قبل دو بیت به نام او آمده است. به نظر نگارنده رکابه درج شده در پایین صفحه حاوی شعر ظهیر در جنگ ماردینی با خطی متفاوت از متن و الحاقی است و به این اعتبار می‌توان احتمال داد که در این بخش برگی از نسخه افتاده باشد. گرچه با توجه به اینکه در نسخ انیس الوحده نیز شعر ظهیر با فاصله کمی پیش از ابیات محمود گلستانه آمده، این احتمال ضعیف است و به احتمال بیشتر در جنگ ماردینی خطای کتابتی رخ داده است، چرا که اشعار مذکور در اکثر نسخ انیس الوحده به نام محمود گلستانه

گلستانه، انیس، مرعشی: ۱۷۸ ر

ماردینی، جنگ، مجلس: ۳۱۴ ر

- گلستانه، محمودبن محمودبن علی الحسنی (۱۳۹۱). انیس الوحده و جلیس الخلوة. تصحیح و تحقیق مجتبی مطهری. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- ملطوی، مسافربن ناصر (۱۳۹۰). انیس الخلوة و جلیس السلوة. نسخه‌برگردان دستنویس شماره ۱۶۷۰ کتابخانه ایاصوفیا (استانبول). به‌کوشش محمد افشین‌وفایی، ارحام مرادی. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی
- منزوی، احمد (۱۳۴۶). فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی. ج ۱۲. تهران: چاپخانه مجلس شورای ملی.

منابع خطی

- گلستانه، محمودبن محمودبن علی الحسنی. انیس الوحده و جلیس الخلوة. نسخه شماره ۳۹ ۱۲۰ کتابخانه مرعشی. بی تا (احتمالاً کتابت سده هشتم قمری). بی‌کا.
- ماردینی، عبدالحی (گردآوری و کتابت). جنگ نظم و نثر. نسخه شماره ۴۵۵۹ کتابخانه مجلس شورای اسلامی. کتابت ربع اول سده نهم قمری.

منابع چاپی

- افشار، ایرج (۱۳۷۹). «انیس الوحده و جلیس الخلوة (گلستانه اصفهانی و گلستانی سرایی)». در: یادنامه دکتر احمد تفضلی. به‌کوشش علی اشرف صادقی. تهران: سخن. ص ۶۷-۸۱.
- بشری، جواد (۱۳۸۶). «درنگی در انیس الوحده». میراث شهاب، ش ۴۹: ۲۱-۳۰.
- دانش‌پژوه، محمدتقی (۱۳۴۸). فهرست میکروفیلیمهای کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. ج ۱. تهران: دانشگاه تهران.
- رحیمی واریانی، علی (۱۳۹۸). «تاباز روی که کار خام است (نقد تصحیح انیس الوحده و جلیس الخلوة)». آینه پژوهش، سال سی ام، شماره اول (پیاپی ۱۷۵): ۹۵-۱۱۱.
- غنی، قاسم (۱۳۲۱). بحث در آثار و افکار و احوال حافظ (جلد اول، تاریخ عصر حافظ یا تاریخ فارس و مضافات و ایالات مجاوره در قرن هشتم). تهران: مطبعه بانک ملی ایران.
- قزوینی، محمد (۱۳۶۳). یادداشت‌های قزوینی. به‌کوشش ایرج افشار. تهران: انتشارات علمی.

۲. تصحیح موجود از انیس الوحده که به‌کوشش مجتبی مطهری تهیه شده، از نمونه‌های بارز تصحیح متون است. نگارنده این سطور در مقاله «تاباز روی که کار خام است» که در شماره ۱۷۵ مجله آینه پژوهش منتشر شده، به نقد و بررسی این تصحیح پرداخته‌ام.

گزارش